

SA'LEBİ'NİN KİŞAŞUL-ENBİYÂ'SININ TERCÜMESİ ÜZERİNDE.
BİR GRAMER DENEMESİ

II

M. NECMEDDİN HACIEMİNOĞLU

B. Z a m i r

Zamirler isim grupuna dahil kelimelerdir. Gerek şekil, gerekse kullanılış bakımından isim gibi muâmele görürler.

Fakat zamirlerin, türkçedeki diğer bütün kelimelerden farklı olarak, çekim esnasında köklerinin değişikliğe uğraması gibi mühim bir husûsiyeti vardır.

Hangi sebeplerle meydana geldiği kat'î olarak izah edilemeyen zamirlerdeki bu kökün değişmesi hadisesi, türkçenin umûmî yapısına ve bünyesine de uymamaktadır. Zira, bilindiği gibi, türkçede kelime kökleri ne çekim esnasında, ne de herhangi bir teşkil eki aldığı zaman değişikliğe uğrar. Zamirler türkçe içinde bu bakımdan bir istisna teşkil etmektedir.

Köklerde meydana gelen bu değişiklik, bazı zâmirlerde aslî olup, bazılarında ise bu aslilere benzetilmek sûretiyle ortaya çıkmıştır.

Bu değişiklikler bir kısım zamirlerde kökün tamamıyla değişmesi, bir kısmında ise, sadece kök ünlüsünün değişikliğe uğraması şeklinde ortaya çıkmaktadır. (İleride sırası geldikçe bunlara ait örnekler verilecektir).

I. Ş a h ı s z a m i r l e r i

Teklik	Çokluk
1. ben	1. biz
2. sen	2. siz
3. ol	3. onlar

1. Teklik şahıs :

Ben ol tengriven kim 30-3

ben İrak ehlinün va'ızı Mansurdan saña öğüt virem 30-1
ben gaffar kılıcile öldüm 31-8

1. Çokluk şahıs :

biz saña kulluk hakkın yirine getürmedük 63-10
 eger *biz* bildüğimiz siz bilsedünüz 80-3

2. Teklik şahıs :

uşak uşak tağlar gördi ayıttı *sen* kimsen 22-5
 iy etüm ve kanum ol gün *sen* kanda olasın 49-9

2. Çokluk şahıs :

biz bildüğümüz *siz* bilsedünüz 80-8
*siz*e bu işi işledünüz 47-10

Şahıs zamirlerinin çekimi

Zamirlerin çekim ekleri isim çekimi eklerinin aynidir Fakat bazı şahıslarda çekim esnâsında kök değişikliğe uğrar. Üçüncü şahıs zamiri *ol* ise, çekim esnâsında, hem de çokluk hâlinde tamamen değişmektedir. Kökün veya kök ünlüsünün değişmesi bir kısım zamirlerde aslı olduğu halde, bir kısmında bu aslı olanlara benzetilmek sûretiyle ortaya çıkmıştır.

I. İlgi hâli

1. Teklik şahıs :

Kök ünlüsü değişmez; *ben-üm*
 Süleyman oğlu ayıttı *benüm* elümi dutdı 39-9
benüm ardumdan bir yir vardur 23-3
 uşbu ölet *benüm* oğlumdur didi 30-4

1. Çokluk şahıs :

Kök ünlüsü değişmez; *biz-üm*
bizüm dünümüz bunların gündüzi ve bunların gündüzi *bizim* dünümüz durur

2. Teklik şahıs :

Kök ünlüsü değişmemiştir: *sen-ün*,
senün gönliñi anuñ ile dolandurdum 2-10
 beni *senün* azabından kim kurtara 28-6

2. Çokluk şahıs :

Kök değişmez. *siz-ün*

‘Ömer *sizüñ* arañızdan kaçır 48-1
tengri *sizüñ* için muharrer kıldı 84-4

3. Teklik şahıs :

Kök tamamıyla değişmiştir. *anuñ*
ol daşı *anuñ* özere kodı 18-8
anun birle yirün cümlesin kapladı 21-11

Not : iki yerde *anıñ* şeklindedir (bk. 16-3, 16-5)

3. Çokluk şahıs :

Kök tamamen değişmiştir, *anlaruñ*
kimse *anluruñ* sağışın bilmez 66-1
anlaruñ özere bir ferişte var 64-11

2. Y ü k l e m e h â l i

1. Teklik şahıs :

Kök değişmez. *ben-i*
peni senün azabından kim kurtara 58-6

1. Çokluk şahıs :

Kök değişmez. *biz-i*
Metinde bir örneğe raslanmıştır.
bizi dinlendürgil 77-3

2. Teklik şahıs :

(bunun için örnek yoktur)

2. Çokluk şahıs :

(bunun için örnek yoktur)

3. Teklik şahıs :

Kök değişir *anı*
anı açdı yidi kat eyledi 15-3
anı koyuvirdi 75-6
anı ve köşkin ve malın yutdı 34-2

3. Çokluk şahıs :

Kök tamamıyla değişmiştir. *anları*
Bu şahıs için bir örnek vardır :
anları dine okıdum 94-10

3. Verme hâli

1. Teklik şahıs :

(Buna ait örnek yoktur)

1. Çokluk şahıs :

(Buna ait örnek yoktur)

2. Teklik şahıs :

Kök ünlüsü değişerek kalınlaşmış, -n- arka damak geniz sesi (ñ) olmuştur.

biz *saña* kulluk hakkını yerine getürmedük 63-10

ya yigit teñgri *saña* ne işledi 31-4

teñgri *saña* rahmet kılsun 85-3

2. Çokluk şahıs :

Kök değişmez. *siz-e*

teñgri *size* geñezlik diler 9-1

yiri *size* döşek kıldum 13-4

3. Teklik şahıs :

Kök tamamen değişir. *aña*

ana ayıtdum 29-10

ana bir gez bakar 20-8

fikr ve endişe *aña* irmez 56-9

3. Çokluk şahıs :

(Bu şekil için örnek yoktur)

4. Bulunma hâli

Şahıs zamirlerinin bulunma hâline ait sadece 3. teklik şahıs için örnek vardır ve bu örnekler, mâna bakımından, şahıs değil, mekân bildirmektedirler. (orada, oraya). Bu husûsiyeti, işaret zamiri olan *ol* ile şahıs zamiri olan *ol'un* şekil bakımından bir birine benzemesi ile izah edilmektedir.

Örnekler :

yana *anda* iblisi gördi 74-4, *anda* ferîşteler vardır 65-6, beni *anda* iletgil 74-6

5. Çıkma hâli

Sadece 3. teklik şahıs için örnek vardır ve bu da mekân ve zaman zarfı olarak kullanılmakta olup, şahıs bildirme vasfını kaybetmiştir.

andan ol suya bakdı, 14-2, *andan* teñgri ayıttı 76-8, arş *andan* yukarı illiyyim içindedür 66-3

6. Vasıta hâli

Şahıs zamirlerinin vasıta hâli *ile* edatı ile yapılmaktadır. Ancak vasıta hâlini teşkil edecek olan *ile* şahıs zamirine doğrudan doğruya gelmiyor. Zamir önce ilgi hâli eki almakta, sonra *ile* bağlanmaktadır.

Bu şekil için şu örneklere tesadüf edilmiştir.

1. Teklik şahıs :

benümile ol mecusiyi sözleşdür 39-10

3. Teklik şahıs :

yiri *anuñile* bezedi 41-10

ummetlerini *anuñile* sınımasıdı 8-1

senüñ gönliñi *anuñile* dolandurdum 2-10

II. İşâret zamirleri

İşâret zamiri olarak yakın için *lu*, uzak için *ol* ve bunların çokluk şekilleri olan *bular*, *anlar* kullanılmaktadır.

Çekimleri ve kullanılış şekilleri aynı olduğu için, eserde şahıs zamiri olup, teklik 3. şahsı bildiren *ol* ile, işâret zamiri olan *ol'u* birbirinden ayırmak oldukça güçtür.

İşâret zamirlerinin çekimi

Şahıs zamirlerinde olduğu gibi, çekim esnâsında bâzı işâret zamirlerinin de kökü değişir.

Eserin incelenen kısmında işâret zamirlerinin teklik şekilleri sadece şu üç hâlde görülmektedir:

1. İlgi hâli

a. *bu*

Kök değişmez, fakat ilgi hâli eki ile kök arasına bir -n- sesi girer. *bu-n-uñ*

ol kitab *bunuñ* eline girdi 6-5
bunun sıfatı ve dirliği niteydi 30-5

b. *ol*

Kök değişmiştir. *anuñ*
 ol daşı *anuñ* özere kodı 13-3

2. Yükleme hâli

a. *bu*

Kök değişmez, araya bir -n- sesi girer.
 kaçan mecusi *bunu* işitti 40-8
bunu korkutmak ve islama getürmek için idi 83-10

b. *ol*

Kök değişikliğe uğramıştır. *anı*, bes *anı* açdı yidi kat eyledi 15-3,
anı ve köşkin ve malın yutdı 34-2, Ebu Hüreyre *anı* koyu-
 virdi 73-6

3. Eşitlik hâli

Bu şekle ait sâdece bir örnek vardır. Burada da kök değişmez,
 araya bir -n- sesi girer *bu-n-ca*
bunca ibadet kılursıñ 9-11

İşaret zamirlerinin çokluk şekilleri

İşaret zamirlerinin çokluk şekilleri yakın için *bular*, uzak için *anlar*'dir. Örneklerde görüldüğü üzere, yakın için kullanılmakta olan teklik işaret zamiri *bu* çokluk eki olarak *bu-lar* olmuş, gene teklik için kullanılan *ol* işaret zamirinin de kökü değişmiş ve *anlar* teşekkül etmiştir

İşaret zamirlerinin gerek teklik, gerekse çokluk şekilleri için metinde eksiz olarak kullanılmış örnekler yoktur. Ek almış şekillere ait misâller aşağıda gösterilmiştir.

İşaret zamirlerinin çokluk şekilleri eldeki kısım da şu dört hâlde görülmektedir.

1. İlgi hâli

a. *bular*

Kök değişmez, ilgi hâli eki doğrudan doğruya zamirin sonuna gelir. *bular-uñ*

ve *bularuñ* özere bir ferişte var. 64-3, *bularuñ* hulkına ve sireti-
 ne uya 6-9, *bularuñ* sağışın meger bir tengri bile 93-11

b. *anlar*

ve *anlaruñ* ulusu ra'd ferıştedür 60-6, kimse *anlaruñ* sağışın bil-
 mez 66-1, ve *anlaruñ* özere bir ferişte var 64-11

2. Yükleme hâli

a. *bular*

Kök değişmez. Yükleme hâli eki çokluk ekinden sonra doğrudan doğruya kelimeye bağlanır. *buları*
buları dine okıdum 94-8

b. *anlar*

anları dine okıdum gelmediler 94-10

3. Verme hâli

a. *bular*

Kök değişmez, çokluk ekinden sonra verme hâli eki gelir.
bulara ol kuvveti virdügi için 92-7
bulara ulu'l- 'azam_ dirler 43-3
tenğri *bulara* ol kuvveti ol ilmi virmişdür 92-4

4. Çıkma hâli

Metinde bu şekle ait bir örnek vardır.

tenğri bulardan birisin bir işe biribise ol ferişte varur 63-1

III. Dönüşlülük zamiri

Dönüşlülük zamiri olan *kendü* sözü yerini tuttuğu isimden sonra ve umûmiyetle iyelik eki almış diğer bir kelimededen önce gelir, tenğri *kendü* işiçün dünya ehline viribir 64-6

biz *kendü* dilegümüzle feldük 59-4

Dönüşlülük zamirinin sâdece ilgi hâli eki almış şekline tesadüf edilmiştir.

bes *kendünün* ve ümmetinün fazlın ve ululugın gördi 9-4

kendünün kullugında ve ta atındam olana odile azab kıla 84-1

IV. Belirsiz zamirler

Belirsiz sıfat olan *bir*, *her bir* gibi sözler, sonlarına *-i* veya *si* gelmek sûretiyle, belirsiz zamir durumuna girerler.

Metinde belirsiz zamirler için şu örneklere tesadüf edilmiştir.

a. *biri*, *birisi*:

ol kulpun *birine* yapışurlar 87-6
 ol feriştelere *birisi* kanadını açsadı 85-11
 teğri bulardan *birisin* bir işe biribise 63-1

b. *her birisi* :

her birisi güci yitdügince dururdu 1-6
her birisi ol kulpun *birine* yapışurlar 87-6

C. Sıfat

Türkçede sıfatlar isim grupundan sözlerdir. Bünyeleri, yapıları ve aldıkları ekler bakımından isimlerden ayrılmazlar. Cümle dışında isimlerden farksız olan bu kelimeler, ancak cümle içinde bir ismin mânasını tamamladığı, onun mânasına yeni şeyler ilâve ettiği zaman sıfat durumundadır.

Sıfat başlığını taşıyan bu bahiste eserde geçen sıfatlar sadece cümledeki mevkileri ve ifâde ettikleri mânalar bakımından ele alınmıştır. Yapıları üzerinde durulmamıştır.

«Sıfat yapan ekler için bk. isimden isim yapma ekleri, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XI, s. 61.

Metinde geçen sıfat çeşitleri aşağıda gösterilmiştir.

I. Niteleme sıfatları

Örnekler:

andan ayru *nice* hikmet ehli aydür 18-10, iki koşa *kiçük* yılduz durur 44-1, *türki* tercümesi bu durur 19-3, Lokmanın son hikmet söylediği olidi 17-10, bes teğri ta'ala bir *ulu* balık yarattı 18-1, degme şehrden ve köyden *az* cema at ola 99-2, gökler kıyamet çorqusından tiz *yügrük* degirmen gibi 99-12 imdi bu *yavuz* işlerden dönermisiz 47-11

bes teğri ta ala firdevsün yüksek derecesinden bir yaşıl yakut indürdü 16-4
 bir kişi *yüce* savtile ağlar 60-11, din yolunda *eksük* kalmıştı tamam kıldı 2-1.

kimse *eyü* işe buyurmaz olur 98-4 (bir yerde *eyi* 43-11)

Ebu Bekr Ömer Osman Ali bu dört *dogru* yol bulmuşlardur 44-8

bir ulu tağ yaratdı *yaşıl* zebercedden 21-10

ve ol pınarlar *kara* balcık durur 87-9

ol *kızıl* kükürt durur 27-6

yidincisi bir *ak* incüdür 55-5

2. İşaret sıfatları

Eserde işaret sıfatı olarak, umûmiyetle, yakın için *bu*, uzak için ol kullanılmaktadır. Örnekler :

I. *bu*

bu bab ol hikmetleri yad kılur kim 66-6, kanadınun bir yünü *bu* dünyayı örtedi 66-1, kaçan *bu* oğlan anı işitti 30-11 *bu* gez beni koğul

kim artık gelmeyem 74-2,

2. ol

ol karanlığı yidinci deniz üzerine kodı 96-2

ol feriştelere kim düne müvekkeldür 96-10

ol pınarlar kara balçık durur 27-6

ol evde çırgışmak avazın işitdüm 59-6

Not: Eserde işaret sıfatı olarak uzak için *oluk*, yakın için *şoluk* şeklinde kullanılmakta olan iki örnek daha vardır.

Bu sözler	antak anta-ok	} (bu misaller için bk. A. v. Gabain, Alttürkische Grammatik indeksi)
	birük bir ök (ok)	
	neçük ne çe ök (ok)	

Örneklerinde olduğu gibi *ol ok* ve *şol ok* şeklinde izah edilebilir ve «aynı o saat, tam o vakit» mânalarını ifade eder.

Örnekler:

oluk sa'at ol evde çırgışmak avazın işitdüm 29-6

şoluk sa'at yir anı yutdı 34-8

3. Belirsiz sıfatlar

degme bir kanadında yitmiş bin yüz var 71-5

degme yüzde yitmiş bin ağız vardır 71-5

bes tengri ta'ala firdevs uçmasından *bir* öküz indürdi 15-1

andan tengri ta'ala arş altından *bir* ferişte viribidi 15-6

ve arş *her bir* gün içinde yetmiş bin nur örtinür 69-2

bir nice haberler içinde böyledür kim 68-4

bir miskindür kamu miskin içinde 19-6

4. Sayı adları

Metinde kullanılan sayı adları şunlardır:

bir : kaçan kim yiri yaratdı yir *bir* kat idi 15-3

iki : *iki* koşa küçük yıldız vardır 43-11

üç : anun isresinde *üç* ümmet var 93-11

dört : ve ol on iki ayı *dört* ayile bezedi 42-2

biş : ve günde *biş* namaz oldu 8-5

altı : ferişte var ve *altı* kanatlı 61-10

yidi : anun kalınlığı *yidi* yir ve *yidi* kat gökçedür 66-3

on : altıncı bab tengri gökleri *on* nesne birle bezedi anı beyan kılur

- on iki:* ve ol *on iki* aydur 41-11
elli: ve bir günde *elli* namaz farıza idi 8-3
yüz: degme bir kapudan birisine degin *yüz* fersenk yidür 93-2
yüz seksen: *yüz seksen* maşırıkda *yüz seksen* mağrıbdı 87-8
üç yüz: teñgri her gün içinde üç yüz gez ol levhu mahfurabahar 76-1
üç yüz atmış: ferişte ol kulplara yapışur 91-1
biş yüz: bir kanadından bir kanadına degin biş yüz yıllık yoldur 69-8
dört biñ: ve anun sonunda yüz biñ yigirmi biñ *dört biñ* peygamber geldi 1-3
on biñ: *on biñ* kapusu var 93-1
on iki biñ: her gün *on iki biñ* er atile ve silahile gün dogası ve dolanası vaktın nevbet dutub hazır olurlar 93-5
on sekiz biñ: ve anun *on sekiz biñ* kanadı var 69-7
yigirmi biñ: bes *yigirmi biñ* yıl tamam uçdı 70-3
otuz biñ: otuz bin kadarı yana uçdu 70-6
otuz altı bin: bes *otuz altı biñ* kanadı oldı 69-11
kırk biñ: ol öküzün *kırk biñ* boynuzu var 16-1
yitmiş biñ: degme yüzde *yitmiş bin* ağız vardur 71-6
seksen biñ: ve arşun bir ayagından bir ayagina tiz uçuçı kuş uçma-güle *seksen biñ* yıllık yoldur 69-2
yüz biñ; degme bir diremekden yüz biñ ferişte yaradur 69-2

Not: kitabın ilk sayfasında şöyle bir cümle var:

ve anun sonunda *yüz biñ yigirmi biñ dört biñ* peygamber geldi (1-3)

Buradaki sayı sıfatının yazılışı orijinal ve enteresandır. Ancak, metin içindeki diğer örneklerle karşılaştırılınca, bunun «124 biñ» anlamında olmadığı, önce yüz biñ, sonra yigirmi biñ, daha sonra da dört biñ peygamber geldi demek olduğu anlaşılmaktadır.

5. Sıra sayı adları

Eserde geçen sıra sayı adlarının yazılışlarında şöyle bir ikilik görülmektedir: yidinci-yidinc, üçüncü-üçünç, dördüncü-dördünc. İlk bakışta bir husûsiyet zannı veren bu türlü yazılışın müstensih'e ait bir yanlışlık veya dalgınlıktan gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Zira XI. yüz-yıldan sonraki Anadolu metinlerinde hemen hemen hiç tesadüf edilmeyen üçünç, dördünç, yidinc v. b. gibi şekillerin, XIII. yüz-yılın sonlarına ait olduğu tahmin edilen *Kışaşu'l-enbiya*'da bulunması pek mümkün olmasa gerektir.

Metinde geçen sıra sayı adları şunlardır:

ikinci: kaçan *ikinci* gün oldı ol yigiti düş içinde gördüm 31-2

- üçüncü* : *üçüncü* gez kapuyı açdı 74-3
üçüncü adı tarayıkdur 54-5
- dördüncü* : *dördüncü* yir adı batıha duruş 36-11
- dördüncü* : mısır yırine ayıttı 50-9
- bişinci* : *bişinci* hikmet oldur 11-4
bişinci arz didüğü maşrık yiridür 51-1
- altıncı* : ve andan *altıncı* göge degin biş yüz yıllık yöldür 63-6
altıncı Levhü kalemdür 75-5
- yidinci* : ve *yidinci* gökte bir deniz var nurdan 77-10
anda sonra teŋri *yidinci* gögü yarattı 64-8
- sekizinci* : *sekizinci* sidretü'l münteha durur 78-6
- doksuncu* : *doksuncu* uçmak durur 79-5
- onuncu* : *onuncu* gökleri ferişterile bezedi 80-1

D. Z a r f

Türkçede sıfatlar gibi, zarflar da isim grupundan kelimelerdir. Cümle dışında müstakil olarak ele alındığı zaman bir isim olan bu sözler, eğer cümle içinde bir fiilin veya sıfatın mânâsını tamamlıyor, yahut değişikliklere uğratiyorsa, zarf durumundadır.

Metinde geçen türkçe ve yabancı asıldan zarflar şunlardır:

1. T a r z z a r f l a r ı

- iy* oğlum *bayık bil* şol umuban diledüğün 19-6
- ibni Abbas *söykenü oturmışidi* 83-2
- ol mel'un *girçek didi* 75-4
- hava içinde maşrıkdan magrıba degin *düpdüz durmuşdur* 88-11
- müfessirler aydur *şöyle debrene* 48-7
- kaçan *böyle didümse* avret aydur 30-3
- rivayet *eyle kılındı* kim
- üçüncü* gün hem *eyle gördi* 72-9
- feriştelere anı *kattı tiz uçmagile götürürler* 95-1

2. M i k d a r z a r f l a r ı

- güneş az az açıldığı* ol denizden çıksa 92-5
- eğer biz bildüğimiz siz bilsedünüz *az güledünüz çok ağlayadunuz* 80-8
- acebleye *çok endişe kıla* 99-8
- bes yir yüzünde yazuk *çok iş'enür* 98-4
- uşbu şehri kavmı *yavlak fitnedür* 39-8
- biraz nur kıldı* 86-10
- ol yılân kafir bulıcak *bir gez giyileye* 32-10

eger bir gez *silkinseyidün* anı kamusun arkandan bıragayıdun 19-11

3. Zaman zarfları

ol vaktan berü akar 14-4

bes yigirmi *biñ yıl uçdı* 70-3

kaçan bu oğlan anı *işitti* bogazlanmış kuş gibi talpıdı 30-11

kaçan dün ahır olsu ağlar ve zarılık kılur idi 30-2

4. Yer zarfları

her gün biraz *aşaga iner* 34-4

ol daşı anuñ *özere kodı* 18-3

andan yidi tabaka bir çigini *özere urdı* 15-7

andan *öte geçmez* 78-11

evvelgi bab *öndün yir yaradılduğın* ve anuñ niteligin beyan kılur 13-7

ta karnındağın *daşra* bırağa 49-2

teñgri kazasına *yokaru çıka* ve kalka 48-3

E. Edat

Cümle içinde bir ismin diğer bir söz ile münasebetini tayin eden kelimelere edat denir.

Edatlar daima münasebetini tayin ettikleri isimlerden sonra gelirler. Her edat kendine göre bu ismin muayyen bir tasrif şeklini kabul eder. Edatlar bu bakımdan dört gurupta toplanabilir:

1. Yalın hâl ile münasebetlenen, 2. Verme hâli ile münasebetlenen, 3. Çıkma hâli ile münasebetlenen, 4. İsme muzaf olan edatlar.

Burada edatlar sadece cümle içindeki kullanılış şekilleri ve vazifeleri bakımından ele alınmış olup, cümle bilgisi yönünden türkçedeki ehemmiyet ve durumları üzerinde durulmamıştır.

Metinde görülen türkçe ve yabancı asıldan edatlar kullanılış şekillerine göre aşağıda gösterilmiştir.

A. Bağlama edatları

Bağlama edatlarını a. müstakil sözleri bağlayanlar, b. müstakil cümleleri bağlayanlar, c. yardımcı cümleleri esas cümleye bağlayanlar olmak üzere üç gurup hâlinde incelemek mümkündür.

a. Müstakil sözleri bağlayanlar:

1. ile

iy kar ile od 61-5

yir ile gök arasındadır 76-5

2. *ve*

anı *ve* malın *ve* köşkin yutdı 34-3 bitileri *ve* yüz amelleri 33-1
kuvvetin *ve* kattılığın 24-10 etüm *ve* kanum 49-3

b. Müstakil cümleleri bağlayanlar

1. *ve daki*

nitekim ayıttı *ve daki* sücud kılmayı yidi endam özere
büyürdü 53-7

Yusuflı tengri sınağuğı yidi yılıdi *ve daki* Mışır meliki olmağığı
niřanı yidi'yidi 54-8

Bedr Őhidlerinün müzdin virdi *ve daki* arturdı 31-5

2. *yoksa*

aceb namazı az mı kıldım *yoksa* Kur'anı az mı okıdum 99-9
maşıkdan mı doğayın *yoksa* mağrıbdan mı 98-9

3. *ve*

ikileyin namaz kıla *ve* tesbihlerin okıya 99-10

sücud eyleye *ve* destur dileye 98-8

arş altında durur *ve* dün sa'atı anda eglenür *ve* arşdan aydın
alur 95-2

c. Yardımcı cümleleri esas cümleye bağlayanlar :

1. *kaçan*

kaçan bu oğlan anı işitti bogazlanmış kuş gibi talpıdı 30-11

kaçan böyle didümse avret aydur 30-3

kaçan dün ağır olsa ağlar *ve* zarılık kılur'idi 30-2

2. *nitekim*

ayun *ve* günün *ve* hunnesün yolu *ve* yürıyeceđi ol deñiz üstinde *nite-*
kim ayıttı 82-2

göklér kıyamet korkusundan tiz yüđrük degirmen gibi degzine *nite-*
kim ayıttı 90-10

3. *kim*

kaçan teñgri diledi *kim* göklér *ve* yirlerı yarada 54-1

fikir kılun *kim* teñgri göklér *ve* yirlerı yidi yaratdı 56-60

rıvayet kılındı *kim* Ömerden *kim* peygambere sordılar 72-6

4. *çün*

Mansur aydur *çün* bu ayeti okıdum 29-5

çün teñgri güneşi yoydı aya döndürdü 86-5

5. *ki*

bu bab ol hikmetlerı beyan kılur *ki* teñgri ta'ala geçmiş peygam-
berler haberin Muhammedi Mustafa özere kıssa kıldı 2-4

6. *illâ*

ayıttı uşbu dört kişinin sevgüsü derşenmeye *illa* mü'min gönli içinde 45-1
illa bir tenğri ve andan yukarı bir bulut vardır 66-1

7. *amma*

gögün ve yıldızların degzindüğü şöyledür kim görürsüz *amma* kıyamet
 olıcak 90-9

8. *taman*

ve ol agacıferişteler kaplamış ve örtmişdür *taman* altun kelekler
 gibi 79-1

hava içinde düp-düz durmuşdur *taman* bir gerilmiş ip-gibi 83-11

d. Şart cümlesini bağlayanlar:

Şart cümleleri bugünde olduğu gibi büyük ölçüde farsça 'eger' ile bağlanmaktadır: Bu edat daima şart bildiren cümlenin başında bulunur. *eger* güneşi ol denizden bir gez daşra çıkarsadı yir yüzindeki cümle göynedi 89-5
eger ay ol denizden daşra gözükse idi yir yüzi kavmı cümle fitne oladı 89-6

B. Çekim edatları

1. *ile*

bir gün ibni Abbas *ile* otururduk 82-10, ben gaffar *kılıcile* öldüm
 31-8, gök *ile* bile degzinürler 90-4, sahabeleri bezedi dört kişi *yile*
 45-5, yoksa benüm kahrum *ile* gelürsüz 59-2,

2. *birle*

anun *birle* yirgün cümlesin kapladı 21-11
 ve gönül *birle* tevbe kılsa kabul kıldı 8-6
 ve tenğri bildürmegi *birle* haber virür 4-8

3. *bile*

gökile *bile* degzinürler 90-4

4. *gibi*

tüleri koyun düsi *gibi* 26-8, ve bayağı *gibi* sakin olur 20-9, ağızları
 it ağızı *gibi* 26-6; ve degme taş ulu tağ *gibi* 27-7

5. *içün, uçun, -çun, çün*

bulara ol kuvveti virdüğü *içün* 92-8, boynun egme mahlûka tama
uçun 19-4, *anunçun* kim uşbu dünya yirinden yaradılmışdur 41-3
 tenğri kendü *işiçün* dünya ehline viribir 64-6

6. *teg*

Bunun için eserde bir tek örnek vardır.
 şöyle kim kaynar çömlök kaynar *teg* 87-10

7. *degin*

ta ol vakta *degin* kim ecel iriřdi 1-7
 ta kıyamete *degin* yir dibine iresi degül 34-4
 halayık ilmi ana *degin* irer 78-11

8. *kadar*

hem ol *kadar* uzunı durur 23-5

C. Soru edatları

1. *kanda*

iy etüm ve kanum ol gün sen *kanda* olasın 49-10

2. *nite*

nite işitdün ayıtgıl 83-3

3. *kaç*

bu sözi *kaç* gez döndürü ayıttı 84-9

4. *ne*

ayıttılar oddan kattı *ne* ola 25-3
 eger asi olsalar *ne* işleyedün 59-7

5. *ne kadar*

ne kadar kim sücud eyleye 98-9

6. *ne vakt*

ve orucu *ne vakt* dutup *ne vakt* yiyisin bilmeyeydi 86-2

7. *neçün, neşün*

bes bilürken gönlin ana *neçün* bağlar 41-2
 ayıtdum artuk *neşün* virdi 31-6

D. Tekid edatları

1. *dakı*

ve adem *dakı* yaradılmadukidi 85-6
 anun kuvvetin ve kanatların *dakı* arturdu 70-5

2. *ne ne*

ne od karı eridür ve *ne* kar odı söndürür 61-4

3. *hattâ*

yir yüzindeki cümle göyne'yidi *hatta* daşları ve kayaları *dakı*

F. Nidâ edatı

1. *iy*

iy dünya kün 18-6, *iy* oğlum bayık bil 17-6. *iy* kar ile od 61-5. *iy* etüm ve kanum 49-3,

2. *ya*

ya Muhammed geçmiş peygamberler haberin sana kıssa kıldum 2-9
ya aduvva'llahi hurma alan senmisiñ 73-4

F. Fiil

Türkçede cümlenin en esas ve mühim unsuru olan fiil burada şu bakımlardan incelenmiştir: 1. isimden fiil yapan ekler ve fiiller, 2. fiilden fiil yapan ekler, 3. bildirme, 4. sorgu eki, 5. menfi fiil, 6. fiil kip, zaman ve çekimi, 7. zarf-fiiller, 8. mürekkep fiiller, 9. durmak, 10. ermek, 11. olmak, 12. isim-fiiller.

Bir oluş, bir hareket ve durumu bir zamana ve şahsa bağlı olarak bildiren kelimelere fiil denir.

Fiil tabanları hemen hiç bir zaman yalın olarak bulunmazlar. Daima muhtelif ekler alarak fiilin çeşitli tasrif şekillerini meydana getirirler. Fiil tabanına gelen bu ekler, fiilin ifâde ettiği oluş, hareket veya durumun zamanını, vuku bulan yahut hareketi yapan şeyi veya şahsı gösterirler.

Yukarda söylendiği üzere bir hareket veya oluşu bir şahıs ve zamana bağlı olarak bildiren fiillerde zaman mefhumunun ifâdesi şöyledir :

1. Geçmiş zaman

Fiilin ifâde ettiği hareket, oluş veya durumun vuku bulduğunu kat'î olarak bildirir.

2. Anlatılan geçmiş zaman

Fiilin ifâde ettiği oluş, hareket veya durumun vuku bulup geçtiğini bildirir.

3. Hali hazır

4. İstikbal

} Bu zamanların mefhumları sarih olmadığı gibi, ifâdeleri de tereddütlü olup, bunlar için kullanılan şekiller de devamsız ve değişiktir.

I. İsimden fiil yapan ekler ve fiiller

a. İsimden fiil yapmak için şu ekler kullanılmaktadır :

1. -a, -e

Metinde bu eklerle yapılmış fiiller şunlardır :

yarlıg-a- «affetmek» 9-11, dil-e- «dilemek» 19-5, göz-e-t- «bakmak» 97-2, benz-e- «benzemek» 65-9.

2. -la, -le

Türkçenin en işlek fiil yapma eklerinden biri olan -la, -le metinde hem türkçe, nem de yabancı sözlerden fiil yapmaktadır.

a. Türkçe sözlerden yapılmış fiiller :

bağ-la- «bağlamak» 60-11, bek-le «muhafaza etmek» 93-7, boğaz-la- «boğazlamak» 30-11, iş-le- «yapmak, işlemek» 98-4, kap-la- «kaplamak» 22-1, söy(ü)-le- «söylemek» 5-6, ağ-la- «ağlamak» 29-10, gökçek-le(n)- «güzelleşmek» 34-7, söz-le(ş)- «münakaşa etmek» 39-10, yi-yi-le- «koklamak» 32-10, baş-la- «başlamak» 4-4 öğüt-le- «öğütlemek» 10-3.

b. Yabancı sözlerden yapılmış fiiller:

hu-la-(n)- «huyulanmak» 7-1, mih-la- «çivilemek» 21-2, naz-la-(n)- «nazlanmak» 34-6, acib-le- «hayret etmek» 99-8, edeb-le-(n)- «terbiyeli olmak» 10-3.

3. -k

Bu ek isimlerden dönüşlü fiiller yapar. Ünsüzle biten kelimelerin sonuna geldiği zaman araya bir -i- yardımcı ünlüsü girmektedir. Metinde bu ekle yapılmış bir tek örnek vardır :

göz-i-k- «görünmek» 89-6

b. İsimden fiil yapmak için kullanılan yardımcı fiiller :

Birlikte kullanıldıkları isimleri fiil hâline getirmiş olmaları bakımından bunlar da isimden fiil yapmış unsurlar olarak mütâlea edilebilir. Bu fiillerin bir kısmı geçişli, bir kısmı geçişsiz fiil teşkil eder.

Metinde isimden fiil yapmak için kullanılan yardımcı fiiller şunlardır :

1. kıl-

Bu fiil daha çok yabancı sözleri fiil hâline getirir ve edinme mânâsı verir.

kıl- yardımcı fiilinin teşkil ettiği örneklerden bir kısmı şunlardır :

a. Yabancı kelimelerle:

kaçan dün olsa ağlar ve zarılık *kılır idi* 49-2
bir gün hac *kılmağa* gideridüm 27-11
anun çerisine *makam kılmış* durur 33-5
gündüzün oruç *dutar* ve dünin namaz *kılır* 30-8
tengri sana *rahmet kilsun* 85-3
bu bab ol hikmetleri *beyan kılır* 2-4
bularun eyü halkın *kıssa kıldı* 6-7
bu bab ol hikmetleri *yad kılır* 66-6.

b. Türkçe kelimelerle :

her kim günü *yavu kıldisa* aya yapışsun 43-10
 teŋgriye yavlak *alpluk kıldun* 84-7
 ŧimdi teŋgri ta ala ŧeri atı *gin kıldı* 8-4.

2. ol-

Yabancı ve türkçe sözlardan fiil teŧkil eder ve dönüŧlülük mânası verir.

a. Türkçe sözlere:

kaçan *dün olsa* ağlar 49-8
 kaçan zeg at yıǧsalar virmeseler *kıdlik ola* 47-3
 bes gündüzün aydın ve dünin *kararı olısar* 93-10.

b. Yabancı kelimelerle :

kaçan *kıyamet olsa* ne dilerse oladı 33-11
 Mustafanın peygamberlığı ve hak yalavaçduki *zahir ola* 3-6
 boyun virmediler ve *müsülman olmadılar* 94-5
 ni met bula *nevmid olmaya* 79-8.

II. Fiilden fiil yapma ekleri**1. -ar, -er**

Bu ek fiile ettirme mânası verir ve bazı geçişsiz fiilleri geçişli yapar. Metinde geçen örnekler ŧunlardır :

çık-ar- «çıkarmak» 95-2, gid-er- «bertaraf etmek» 77-3.

2. -dur, -dür

Bu ek fiile ettirme mânası verir. Metinde geçen örneklerin bir kısmı bugünkü türkçede yaşamakta, diğer bir kısmının ise yerini başka ekler almıŧ bulunmaktadır.

a. Bugün kullanılan ŧekilde olanlar :

ağ-dur- «meyil ettirmek» 92-6, dolan-dur- «doldurmak» 2-10, kız-dur- «kızdırmak» 27-1, bil-dür- «bildirmek» 2-7, dön-dür- «döndürmek» söyün-dür- «söndürmek» 61-5, göyün-dür- «yakmak» in-dür- «indir-mek» 95-7, o (l) -tur- «oturmak» 77-1, ge (l) -tür- «getirmek» 63-10, dinlen-dür «dinlendirmek» 77-3

b. Bugün kullanılan şekilde olmayanlar :
duy-dur- «duyurmak» 25-7.

3. -l

Bu ek, fiile edilme mânası verir. geçişli fiilleri geçişsiz yapar. Ünsüzle biten fiil köklerinin sonuna bağlanırken araya bir yardımcı -i-, -i- ünlüsü girer. Bazı örneklerde yardımcı ünlü yuvarlaklaşarak -u-, -ü- olmuştur. Fakat bunda bir istikrar görülüyor. Çünkü -l- aynı kelimeye bir yerde yuvarlak, bir yerde düz ünlü ile bağlanmıştır (bk. *düzül-* 2-2, *düzil-* 42-3).

yarad-i-l- «yaratılmak» 60-4, çev(i)r-i-l- «çevrilmek» 81-4, boz-u-l- «bozulmak» 2-2, düz-i-l- «tanzim etmek» 42-3, aç-ı-l- «açılmak»dür-i-l- «dürülmek» yaz-ı-l- «yazılmak» çek-i-l- «çekilmek» yar-ı-l- «yarılmak» 81-11 üz-i-l- «kopmak» ay(i)r-i-l- «kyrılmak» 81-11, dir-i-l- «toplanmak» 92-6, yoy-u-l- «bertaraf edilmek» kes-i-l- «kesilmek» 32-11, bırag-ı-l- «bırakılmak» 27-5.

4. -n

Bu ek, fiile edinme mânası verir. Ünsüzle biten fiil köklerine bağlanırken araya bir yardımcı -ı-, -i- ünlüsü girmektedir.

silki-n- «silkinmek» 19-11, söyle-n- «söylenmek» 11-7, gökçekle-n- «güzelleşmek» 34-7, gör-i-n- «görünmek» 91-7, dinle-n- «istirahat et» 77-3, bil-i-n- «bilinmek» 85-11, işle-n- «işlenmek» 8-4, ört-i-n- «örtünmek» 69-3, boğazla-n- «boğazlanmak» 30-11, degz-i-n- «dönmek» 90-4, dola-n- «dolanmak» 2-10, bak-ı-n- «bakınmak» 34-7, bisle-n- «beslenmek» 73-5, al-ı-n- «alınmak» 72-8, di-n- «söylenmek» 15-1, depre-n- «yer sarsılmak» 47-7.

5. -ş

Bu ek fiile edinme ve müşareket mânaları verir. Ünsüzle biten sözlerle bağlanırken araya bir yardımcı -ı-, -i- ünlüsü girer (bk. örnekte -u- dur. bk. 1-7).

a. Edinme mânası verenler :

ir-i-ş- «erişmek, ulaşmak» 28-1, yap-ı-ş- «tutunmak» 87-6.

b. Müşareket mânası verenler :

sözle-ş- «münakaşa etmek» 39-10, dur-u-ş- «karşı koymak» 1-7, çığrı-ş- «çağrışmak» 29-6.

6. -t

Fiile ettirme mânası verir. Bu ekin de yardımcı ünlüsü -i-, -i- dir (bir örnekte -u- dur bk. 83—10)

göze-t- «bakmak» 97-2, eri-t- «eritmek» 61-4, agla-t-u- «ağlatmak» 28-10, üre-t- «çöğaltmek» 1-2, debre-t- «hareket ettirmek» 22-9, ay-t- «söylemek» 52-1, ile-t- «ulaştırmak, iletmek» 92-9, kork-u-t- «korkutmak» 83-10

7. -ur, -ür

Fiile ettirme mânası verir. Türkçenin işlek eklerinden biri olan -ur, -ür ile yapılmış fiillere metinde az rastlanmıştır. Tesbit edilen örnekler şunlardır :

sav-ur- «savurmak» 39-6, art-ur- «artırmak» 39-5, ayd-ur- «söylemek» ir-ür- «ulaştırmak» 97-7, kav(u)ş-ur- «kavuşdurmak» 15-9.

8. -z

Bugün de pek az kullanılan bu eke ait metinde bir tek örnek vardır. Bu ek, fiile edinme mânası verir ve geçişli fiilleri geçişsiz yapar. deg-i-z(n)- «dönmek» 90-4.